

ДЖЕРЕЛА ПОХОДЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (55)

УДК 811.161.2'373.21:821.161.2 Куліш

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.1.\(55\).214-221](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.1.(55).214-221)

Лавер О. Джерела походження літературно-художніх антропонімів Пантелеймона Куліша; кількість бібліографічних джерел – 23; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню джерельної бази літературно-художніх антропонімів із творів Пантелеймона Куліша. Вивчення назв персонажів є важливим для студіювання авторського ідіостилу письменника, адже він був одним із перших, хто формував нову українську літературно-художню антропонімію. Актуальним є вивчення традиційних та нових джерел походження літературних онімів у текстах П. Куліша.

Мета статті полягає в комплексній характеристиці джерел формування літературно-художніх антропонімів творів Пантелеймона Куліша в контексті становлення нової української літературно-художньої антропонімії. Наше завдання – вивчити джерельну базу літературно-художнього антропонімікону П. Куліша; описати генетичні типи (первинні, вторинні, терціальні) літературно-художніх антропонімів; з'ясувати кількісні параметри досліджуваних лексем.

Доведено, що П. Куліш послідовно продовжує традицію формування української літературно-художньої антропонімії на живомовній основі. Кулішеві літературно-художні антропоніми є талановитою інтерпретацією реально-го антропонімікону, реалізацією сміливих способів формування характеристичної семантики власної назви. Також з'ясовано, що джерелами творення літературно-художніх антропонімів творів П. Куліша був фольклорний матеріал, літописи, козацькі реєстри та антична і світова класика.

Звернено увагу на уміння письменника наближувати до національного мовного ґрунту, до народного звучання найменування з елементами чужомовного та церковнослов'янського походження. П. Куліш розбудовував антропонімну систему художніх творів передусім на основі інтерпретації особових назв загальнонародного антропонімікону та назв історичних осіб.

Проведене дослідження уможливило твердження, що серед широкого спектру виражальних засобів у творах П. Куліша важливе місце належить літературним антропонімам, які мають різноманітні джерела походження.

Ключові слова: джерела творення літературно-художніх антропонімів, літературно-художній антропонім, первинні, вторинні та терціальні літературно-художні антропоніми, П. Куліш.

Формулювання проблеми. Утвердженню нової української літературної мови завдячуємо визначним просвітителям Тарасові Шевченку і Пантелеймонові Кулішу, імена яких означають не тільки еволюцію української культури, гуманітарної науки XIX ст., а й революційний поступ за національні та загальнолюдські цінності в історії всієї Європи. Мова художніх творів цих митців є найкращим виявом українського народного мовлення, засвідчує його понад тисячолітню історію, а ономастикон пов'язує самотні традиції українського назвоництва та принципи індивідуально-авторської інтерпретації. Наша розвідка присвячена вивченню власних назв у творах Пантелеймона Куліша, духовна спадщина якого в радянський час або замовчувалась, або її трактування відбувалось спрощено і схематично. На матеріалі літературно-художніх антропонімів (надалі ЛХА) П. Куліша можна вивчати як розширення стилістичних меж української літературно-художньої антропонімії, так і традиції функціонування реальних особових найменувань, що визначає актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатогранність та синкретизм творчості П. Куліша, вироблені ним принципи формування літературної форми української мови як художньо-естетичної та інтелектуальної інтерпретації найкращих зразків народного мовлення, стали надійним фундаментом у процесі її відродження та наступних етапів розбудови. Культурологічна й наукова діяль-

ність П. Куліша, його редакторська та видавнича справа ще за життя письменника були предметом суперечок, дискусій і зрештою переросли в докладні літературно-критичні та лінгвістичні студії. Науковці дорадянського часу і пострадянського періоду дають однозначну і справедливо високу оцінку подвижницькій праці митця. Наведемо кілька знакових цитат, які засвідчують невтомну роботу письменника для розвою рідної мови, зокрема й антропонімної системи. Так, Іван Огієнко назвав П. Куліша «правдивим свідомим творцем української літературної мови» [Огієнко 1995, с. 148], Олена Курило – майстром чуття мови [Цит. за: Шевельов 2008, с. 189]. У сучасних дослідженнях спостерігаємо актуалізацію цих вражень: «Протягом усієї письменницької діяльності Куліш виступав свідомим творцем української літературної мови, її стратегом і безпосереднім будівничим. Його мовно-літературний досвід вельми корисний для назрілого повернення сучасній українській мові її питомого народного характеру і для визначення оптимальних шляхів освоєння іншомовних слів» [Нахлік 2007, с. 398].

Взаємодію загальномовної стихії та Кулішевої індивідуально-авторської мовотворчості докладно проаналізовано у працях Ю. Шевельова [Шевельов 2008, с. 180–222], Є. Нахліка [Нахлік 2007, с. 383–398], О. Федорука [Федорук 2019; Федорук 2020, с. 53–60;], І. Матвіяса [Матвіяс 2008, с. 95–99], Л. Белея [Белей 1995, с. 26; Белей 2002,

с. 84 – 91], Н. Слободянюк [Слободянюк 2001], О. Кумеди [Кумеди 2001; Кумеди 2022, с. 23–30], В. Шарканя [Шаркань 2012] та ін. Вагому роль митця в утвердженні системи української антропонімії та української літературно-художньої антропонімії на найкращих зразках народного мовлення окреслив Л. Белей у комплексній монографії «Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії». Учений стверджує, що прозові твори П. Куліша засвідчують якісно новий етап як у розвитку української літературної мови, так і в розвитку нової української літературно-художньої антропонімії: «У першому в новій українській літературі історичному романі “Чорна рада”, написаному тільки через п’ять років після “Гайдамаків”, П. Куліш однозначно підтримує Шевченкові принципи антропонімічного реалізму. Творячи антропонімікон “Чорної ради”, письменник широко застосовує глибокі знання історичних документів доби козаччини» [Белей 2002, с. 84]. Поняття *джерельна база мови письменника* відображає безпосередні джерела, які опрацьовує митець, однак аспекти і методи його використання різняться не тільки в галузях літературознавства чи мовознавства, але й навіть в межах окремих наукових студій. Інтердисциплінарний характер літературно-художньої антропоніміки зумовлює трактування змісту *джерельна база* як поетапну адаптацію мовної одиниці в художній текст. За останні два десятиліття літературно-художня антропоніміка збагатилась науковими працями, у яких питання джерельної бази літературно-художніх онімів має нове термінологічне опрацювання: монографії А. Вегеш [Вегеш 2012; Вегеш 2023], Г. Лукаш [Лукаш 2011], Н. Колесник та ін. Сучасні наукові здобутки, які відкривають мовну особистість П. Куліша, та оновлені методи літературно-художньої антропоніміки зумовлюють продовжити дослідження джерельної та ресурсної бази антропонімікону художніх текстів П. Куліша.

Мета статті, завдання. Мета статті полягає в комплексній характеристиці джерел формування літературно-художніх антропонімів творів П. Куліша в контексті становлення нової української літературно-художньої антропонімії.

Реалізація мети зумовила виконання таких завдань: вивчити джерельну базу літературно-художнього антропонімікону П. Куліша; описати генетичні типи (первинні, вторинні, терціальні) літературно-художніх антропонімів; з’ясувати кількісні параметри досліджуваних лексем.

Методи та методика дослідження. Для реалізації мети й завдань застосовано такі методи: описовий, на основі якого Кулішеві літературно-художні антропоніми згруповано за генетичними типами; структурний метод, що дозволяє встановити доантропонімічну семантику літературних антропонімів та їхній статус у контексті певного твору; статистичний для визначення кількісних параметрів генетичних типів.

Виклад основного матеріалу. Визначення джерельної бази антропонімічної системи художнього тексту досі зводиться в деяких дослідженнях

до пошуку прототипів власних назв чи прототипів самих персонажів, що не завжди відповідає природі літературно-художніх антропонімів. Літературно-художній антропонім – це така власна назва, яку письменник майже завжди наповнює стилістичним змістом, особливо коли ідентифікує головного персонажа, вкладає певні смисли, формує з неї мовно-естетичний знак співвідносний з ідейним наповненням твору. Щоб власна назва героя ефективно виконувала свою функцію, характеристичну чи експресивну, автор не копіює реальний антропонімікон, а ретельно аналізує всі його ресурси – лексичні та словотворчі, вивчає доантропонімічну семантику імені, прізвища чи прізвиська й обов’язково враховує динаміку використання такої назви в мові та мовленні змальовуваного періоду. Наприклад, поширене ім’я *Іван* у звичайному спілкуванні виконує лише номінативну функцію, однак у відомій поезії Т. Шевченка «На панщині пшеницю жала» літературно-художній антропонім *Іван* виступає стилістичним засобом типізації, узагальненням. Багато українських письменників ім’ям *Катерина* назвали героїнь-страдниць, але не тому що почерпнули це ім’я з реального антропонімікону як одне з найпопулярніших чи знакове біблійне, а тому що свого часу так назвав свою героїню Т. Шевченко. Установлювати джерельну базу літературно-художнього антропонімікону, порівнюючи його лише з реальними антропонімами недоцільно, тому що мотиви та способи номінації в художній літературі та в реальному житті кардинально відрізняються. «Вивчення джерельної бази літературно-художньої антропонімії, – стверджує Л. Белей, – не треба зводити лише до визначення “першоджерел” ЛХА, а необхідно простежувати всі проміжні етапи на шляху набуття лексею статусу ЛХА. Залежно від того, скільки проміжних етапів було на шляху ЛХА, ми пропонуємо розрізняти примарні, секундарні, терціальні ЛХА» [Белей 2002, с. 32]. Справді, пошук назви для персонажа може бути спрямований на реальний антропонімікон рідної мови чи говірки, на чужомовний антропонімікон, фольклорний, апелювати лексичну чи інші мовні одиниці, за допомогою яких письменник за потреби може утворити ЛХА-неологізм, але найголовніше – система літературно-художніх антропонімів мусить обов’язково узгоджуватися зі змістом художнього тексту. Літературно-художні антропоніми, як і будь-які інші засоби мовної виразності, підпорядковуються авторській ідеї, прийоми їх застосування визначають стиль письменника та рівень його майстерності.

П. Куліш – глибокий інтелектуал, культуролог, просвітник українського народу, який своїми знаннями намагався щедро поділитися через художнє слово. Т. Должикова подала докладну характеристику мовотворчості П. Куліша, яка є справедливою і щодо розвитку літературно-художнього антропонімікону письменника: «П. Куліш не тільки теоретично доводив у статтях, рецензіях, листах полемічного характеру спроможність української мови стати рівноправною серед світових мов. Він активно розширював функціонально-стильові обрії україн-

ської мови, створював тексти науково-популярного, публіцистичного, ділового характеру, перекладав твори світової літератури та Біблію, намагаючись європеїзувати українську мову та літературу» [Должикова 2003, с. 166]. Джерелом мовостиллю П. Куліша був фольклорний матеріал, літописи, козацькі реєстри та антична і світова класика. Кулішеві ЛХА є талановитою інтерпретацією реального антропонікону, реалізацією сміливих способів формування характеристичної семантики власної назви. Відповідно до концепції Л. Белея [Белей 2002, с. 32], ЛХА П. Куліша за джерелами походження та етапами інкорпорації власної назви в текст, можна поділити на три групи: первинні (примарні), вторинні (секундарні) та терціальні.

Кулішеві первинні ЛХА – це антропонімізовані апелятиви-агенти, відібрані письменником переважно з українського лексикону. Первинні ЛХА П. Куліша утворені на базі таких лексико-семантичних груп:

→ загальні назви осіб: Матір, Мати [Куліш 1998б, с. 196–248], Кобзар [Куліш 1998а, с. 487];

→ етноніми: Туркєня, Ляхівка [Куліш 1998б, с. 373, 414], Лях, Москаль [Куліш 1998а, с. 416], Грек [Куліш 1998б, с. 418];

→ назви об'єктів довкілля: Кобзо-орлице [Куліш 1998а, с. 488], Кобзо [Куліш 1998а, с. 381, 483, 501], Природа [Куліш 1998а, с. 458];

→ назви птахів: Куріпочка [Куліш 1998а, с. 458], Щиглик, Соловейко [Куліш 1998а, с. 426];

→ назви абстрактних понять, а також поганських божків: Неволя, Обман [Куліш 1998а, с. 498], Гармонія [Куліш 1998а, с. 392], Незнаємий [Куліш 1998а, с. 558], Мамона [Куліш 1998б, с. 488], Муза, Музонька [Куліш 1998а, с. 481, 487, 489, 500; Куліш 1998б, с. 34, 265].

Первинні ЛХА – це авторські неологізми. Крім первинних ЛХА, письменник часто вдається до засобів безіменної ідентифікації. Сутність безіменності у творах П. Куліша проявляється через процеси переосмислення та неосемантизації апелятивів, які в тексті стають засобами характеристики та найменування персонажів. Літературно-художня безіменність – це своєрідний процес назовництва за допомогою мовних одиниць, придатних для статусу художнього засобу, з якого гіпотетично письменник міг би утворити ЛХА-неологізм. Можна навіть припустити, що літературно-художня безіменність у деяких випадках – це проєкт майбутнього характеристичного антропоніма. Випадки безіменності типові здебільшого для жанру ліричної та ліро-епічної поезії, що робить текст художньо виразним та змістовно містким. Чимало таких поезій є і в П. Куліша: переважно це постичні звертання до дружини, родичів та близьких друзів, інших письменників. Наприклад: звертання до дружини Олександри Михайлівни Білозерської-Куліш – *посланнице небес, Мадонно величава, зоре новорождєнна* в поезії «Присвята Г* Б*»; звертання до друзів-письменників: *Батьку український* – про Т. Шевченка у вірші «До братів на Вкраїну», *мій рідний брате, брате* – про Т. Шевченка у вірші «До Шевченка»; *мій друже козарлюго*

– звертання до українського літератора М.Ф. Лободовського в поезії «Козарлюзі Лободі» [Куліш 1998а, с. 484] та ін.

Найбільшу групу в літературно-художньому антропоніміконі П. Куліша становлять секундарні ЛХА, утворені на базі реальних антропонімів. До цієї групи входять назви історичних осіб, культурних діячів та народно-розмовні варіанти антропонімів.

Почерпнуті з історичних документальних джерел власні назви відомих історичних особистостей лягли в основу літературно-художнього антропонікону П. Куліша. Наприклад: *Олег, Ігор, Мстислав, Брячислав* [Куліш 1998б, с. 423], *Святослав, Ігор, Владимир* [Куліш 1998б, с. 205], *Дмитро Вишневецький* [Куліш 1998б, с. 265], *Байда* [Куліш 1998б, с. 216], *Северин Наливайко* [Куліш 1998б, с. 373], *Петро Сагайдачний* [Куліш 1998б, с. 494], *Богдан Хмельницький* [Куліш 1998б, с. 432], *Хміль, Виговський, Юрась* [Куліш 1998б, с. 211], *Самійло Кішка* [Куліш 1998б, с. 223], *Ян Оришевський, Степан Хмелецький, князь Василь Костянтин-Василь Костянтинович Острозький* [Куліш 1998б, с. 373–494], *Іов Борецький, Федір Ходика, Садко Садовський, Адам Кисіль, Древинський Лавро, Касіян Сакович* [Куліш 1998б, с. 494–614] та ін. За даними наших попередніх досліджень щодо кількісних параметрів літературно-художніх антропонімів П. Куліша, найбільшу кількість назв історичних осіб містить поема «Україна»: *Венжик Хмельницький, Предислав Ляницкоронський, Остап Ружинський, Остап Дашкович, Іван Свірговський, Самійло Кішка, Іван Лобода, Богдан Ружиний, Іван Серпяга (Підкова), Яків Жах, Тарас Трясило, Семен Скалозуб, Павло Наливайко, Голий, Богун, Степан Острияниця, Самко Мушкет* [Климчук 2003, с. 21].

В антропоніміконі П. Куліша велику підгрупу секундарних ЛХА становлять найменування загальновідомих діячів мистецтва, класиків художнього слова, на творчій спадщині яких вироблялися естетичні смаки письменника, а також найменування його родичів, близьких друзів та знайомих. Такі секундарні ЛХА вживаються лише у віршах та в поемах «Куліш у пеклі» й «Грицько Сковорода». Конотативні значення цих ЛХА відбивають особисті суб'єктивні почуття П. Куліша до опонентів культурного діалогу, напр.: *Тарасе, Миколо* [Куліш 1998б, с. 214], *Тарасе-батьку, Тарасе, мій брате, Тарасе, брате* [Куліш 1998а, с. 391, 420], *Гомер, Шекспір* [Куліш 1998а, с. 431], *Боляне ...Гомере наш* [Куліш 1998а, с. 442], *Шекспіре, батьку наш, усім народам рідний! Світило творчєства, Гомере новосвіту* [Куліш 1998а, с. 384], *Данте* [Куліш 1998а, с. 268], *земляче Гоголю* [Куліш 1998а, с. 427], *Марусенько моя голубко сизокрила* [Куліш 1998а, с. 493], *друже мій Іване* (присвята І.П. Хильчевському до поеми «Настуся») [Куліш 1998а, с. 270], *Гомер, Вергілій, Котляревський, Дант* [Куліш 1998б, с. 196] та ін.

Вагомим джерелом творення літературно-художнього антропонікону П. Куліша можна назвати також реальний антропонімон народнороз-

мовної мови. Антропонімна система, виокремлена з автобіографічних даних про коло знайомств письменника, дозволила припустити, що П. Куліш для номінації деяких своїх персонажів міг використати імена особливо близьких йому людей. Наприклад, головна героїня роману «Чорна рада» молода Череванівна могла бути названа Лесею або на честь двюрідної сестри П. Куліша, котра розказувала йому в дитинстві казки і вчила читати, або на честь дружини Олександри Михайлівни Білозерської-Куліш [Климчук 2003, с. 55; Федорук 2020, с. 56].

Народнорозмовне походження значної частини ЛХА П. Куліша підтверджується словником Б. Грінченка (у зборі матеріалу для нього брав участь і П. Куліш). П. Куліш з українського іменника запозижив різні морфологічні типи особових назв:

→ емоційно марковані жіночі та чоловічі імена: *Леся, Мелася, Петрусь* [Куліш 1998а, с. 52]; *Настуся* [Куліш 1998а, с. 269], *Орися* [Куліш 1998а, с. 174], *Оринка, Маруся, Прохорко* [Куліш 1998а, с. 193], *Оленка, Ігнатко* [Куліш 1998а, с. 200, 202], *Ганнуся, Маня, Маруся* [Куліш 1998б, с. 33], *Мотруся, Парася* [Куліш 1998б, с. 420] та ін.;

→ емоційно нейтральні жіночі й чоловічі імена: *Ганна, Іван, Ігнат, Павло* [Куліш 1998а, с. 204], *Орина, Прохор* [Куліш 1998а, с. 194], *Тарас, Кирило, Василь, Гордій, Богдан, Михайло, Петро, Іван* [Куліш 1998а, с. 38–174], *Хома, Самійло* [Куліш 1998б, с. 265], *Петро, Степан, Фома* [Куліш 1998б, с. 494], *Левко* [Куліш 1998б, с. 40], *Опанас* [Куліш 1998а, с. 273] та ін.

→ Зменшено-пестливі варіанти П. Куліш використовує здебільшого для найменування персонажів дівчат, молодих жінок та малих хлопчаків, а повні присвоює чоловікам (жінкам зрідка), і цим самим відображає тодішню розмовно-побутову традицію іменевживання.

→ Реальна антропонімна система XVI–XIX ст. відображена також у прізвищевих назвах із суфіксами *-енко, -івна, -иха*, котрі вказували на вік та сімейний стан носія: *Ковбанівна, Лободівна* [Куліш 1998а, с. 194], *Череванівна* [Куліш 1998а, с. 48], *Обушиха, Морозиха* [Куліш 1998а, с. 273, 288], *Случайиха* [Куліш 1998б, с. 494], *Ковбаниха* [Куліш 1998а, с. 194], *Череваниха, Туриха* [Куліш 1998а, с. 54], *Осауленко* [Куліш 1998а, с. 194], *Морозенко* [Куліш 1998а, с. 284], *Шраменко* [Куліш 1998а, с. 48].

→ Серед секундарних ЛХА на особливу увагу заслуговують козацькі прізвищеві назви, оскільки переважна більшість Кулішевих персонажів – козаки. Формування таких ЛХА можна дослідити, використавши для зіставлення дані документального характеру. Ми використали для порівняння «Реєстр війська Запорозького 1649 р.» [Реєстр 1995].

→ За нашими спостереженнями, при порівнянні Кулішевих ЛХА з антропонімами з Реєстру виявилось, що Реєстр містить найменування двоякої природи стосовно до ЛХА П. Куліша:

→ найменування, які є повністю співзвучними з ЛХА П. Куліша: *Чепурний, Черевань* [Куліш 1998а, с. 40], *Сурмач* [Куліш 1998а, с. 58], *Тур* [Куліш 1998а, с. 68], *Пугач* [Куліш 1998а, с. 129], *Гулак*,

Сердюк [Куліш 1998а, с. 162], *Мороз* [Куліш 1998а, с. 282], *Кукса* [Куліш 1998б, с. 350], *Кочубей* [Куліш 1998б, с. 40];

→ найменування, які є однокореновими з Кулішевими ЛХА: *Костир* [Куліш 1998б, с. 265] – *Костырченко, Костырка, Костиренко* [Реєстр 1995, с. 34, 59, 63, 73], *Осауленко* [Куліш 1998а, с. 193] – *Асауленко Асавулець, Асавул, Асаул* [Реєстр 1995, с. 54, 58, 390], *Шрам* [Куліш 1998а, с. 39] – *Шрамко, Шрамченко* [Реєстр 1995, с. 34, 67; 54, 58, 69], *Мороз* [Куліш 1998а, с. 282] – *Морозенко* [Реєстр 1995, с. 47, 55] та ін.

Усього 39 ЛХА мають свої однозвучні та спільнокореневі відповідники в Реєстрі. А полікомпонентні ЛХА *Хома Пиндюр* із прізвищем *Плахта, Радько Гузир* із прізвищем *Турецький Святий* [Куліш 1998б, с. 265] також сформовані П. Кулішем згідно з традиціями козацького іменевживання, котрому притаманні гумористичні прізвиська, наприклад: *Мартин Гола Потилуця* [Реєстр 1995, с. 53], *Тягнирядно* [Реєстр 1995, с. 188]. Кілька ЛХА *Товстогуб* [Куліш 1998б, с. 37], *Чорногор* [Куліш 1998а, с. 68] не мають у Реєстрі однозвучних і спільнокоренових аналогів, але синонімічні відповідники (тобто зі схожою і близькою доантропонімною семантикою): *Салогуб* [Реєстр 1995, с. 457], *П'ятигорець* [Реєстр 1995, с. 59, 390].

Окрім того, порівняння ЛХА П. Куліша й антропонімів із Реєстру, а також введені в науковий вжиток документальні матеріали (редакції художніх текстів, епістолярій, історико-лінгвістичні статті) [Нахлік 2007; Федорук 2020, с. 53–60] дають змогу простежити одну з важливих ознак літературно-художнього антропонімікону П. Куліша – прагнення письменника засобами літературно-художньої антропонімії нормалізувати загальнорозмовні власні назви. Порівняймо: у Реєстрі – *Асауленко*, у літописі Самовидця – *Самко*, в «Історії Русов» – *Подкова*, а у П. Куліша – *Осауленко, Самко, Підкова* [Белый 2002, с. 84–90; Климчук 2001, с. 174]. Непритаманні українській мові елементи чужомовного походження, часті церковнослов'янські чи російські звукосполучення талановитий письменник наближує до національного українського мовного ґрунту, до народнорозмовного звучання. Літературно-художня творчість і наука нерозривно пов'язані в діяльності П. Куліша. Працюючи над мовою своїх творів, письменник одночасно удосконалював норми української літературної мови, про що свідчить його написана 'кулешівкою' фольклорно-етнографічна збірка «Записки о Южной Руси», роман «Чорна рада» українською мовою, читанка – «Граматка» вийшли у світ майже одночасно протягом 1857 р. [Климчук 2001, с. 174; Нахлік 2007].

Як уже зазначалося, реальний живорозмовний антропонімікон, що став для П. Куліша матеріалом для творення і формування літературно-художньої антропонімії, охоплює не тільки український мовний ареал. Літературно-художню антропонімію П. Куліша поповнили і польські найменування: *Касилда, Оборська* [Куліш 1998б, с. 373].

Одним із джерел для Кулішевого літературно-художнього ономапростору стали єврейські особові назви [Лавер 2006, с. 78–81]. Так, в оповіданні «Єв-

рейська хоробрість» П. Куліш використовує біблійні та народно-побутові адаптовані до українського звучання варіанти єврейських найменувань, які часто потрапляли в документальні записи в кінці XIX на початку XX ст., наприклад: ЛХА із оповідання та старі офіційні варіанти написання цих імен: *Аврум – Авраам, Аврам; Іуда – Іегуда, Ід; Іцько – Іцхак, Іцхок, Іце, Іцик; Лейба – Лейб; Сруль – Срул, Ізраел, Ісрул, Ісе; Хайм – Хайм; Шмуль – Шмуел, Шмул, Шміль*. Варіанти єврейських найменувань як ресурси літературно-художнього антропонімікону П. Куліша вже були об'єктом нашого дослідження, однак лише побіжно і, безперечно, потребують більш докладного опрацювання [Лавер 2006, с. 78–81].

До культури ісламського світу П. Куліш звертається у 80–90-их рр. XIX ст. [Нахлік 2007, с. 387], тому його літературно-художній антропонімікон повповнюється мусульманськими найменуваннями: *Магомет, Хадиза* [Куліш 1998б, с. 6], *Кантемір, Абаз-баши, Ахмет, Реджід, Заїра-Зарема* [Куліш 1998б, с. 118].

Третьою великою групою в літературно-художньому антропоніміконі П. Куліша можна вважати терціальні ЛХА, що сформувалась на основі вже наявних ЛХА. Терціальні ЛХА запозичувались письменником з антропонімікону української та світової літератури (особливо із творів Шекспіра, Байрона, Міцкевича), з античної та української фольклорної спадщини, з Біблії. Тому Кулішеві терціальні ЛХА умовно можна поділити на три підгрупи – літературного, біблійного та міфологічного походження.

Яскравим прикладом терціальних ЛХА літературного походження є ЛХА Кулішевого переспіву поеми Байрона «Дон-Жуан»: *Дон-Жуан, дон Хоз, донна Хоз, донна Інеса, Антонія, Юлія, Альфонс*. На перший погляд вони нічим не відрізняються від Байронівських і все-таки мають свої особливості. Антропонімікон поеми має іспанське мовне підґрунтя. Письменник повністю зберігає національне звучання іспанських найменувань. Однак увагу привертає один із варіантів найменування матері Дон-Жуана – донни Хоз: *пані Хози́ха*. Цікавим є також ЛХА *Альфонс*, точніше, нульове закінчення цього ЛХА. Зазвичай в іспанських чоловічих іменах переважає закінчення *-о*. Імена *Pedro, Diego, Francisco*, у тому числі й *Alfonso* в іспанській мові без *-о* не вживаються [Лавер 2006, с. 78–81].

Загалом терціальні ЛХА літературного походження становлять лише незначну кількість. До таких ЛХА можна ще зарахувати найменування героїнь драм «Колії» та «Байда князь Дмитрій Вишневецький»: *Катря, Катруся* [Куліш 1998б, с. 354]. Ім'я *Катерина* в українській літературно-художній антропонімії після Шевченкової «Катерини» набуло семантики трагічності і вживається в П. Куліша, як і в багатьох інших письменників, для номінації героїнь із особливо важкою долею [Белей 2002, с. 41].

Найбільш чисельними є запозичення власних назв із фольклору (*Фесько Ганжа Андібєр* [Куліш 1998б, с. 265], *Маруся Богуславка* [Куліш 1998б, с. 33], *Кий-киянин* [Куліш 1998б, с. 205]), античних

міфів (*Мельпомена, Евтерпа* [Куліш 1998а, с. 500], *Аполлон* [Куліш 1998а, с. 420], *Еол* [Куліш 1998а, с. 482], *Мінерва* [Куліш 1998а, с. 383]) та Біблії (*Адам, Єва, Каїн* [Куліш 1998а, с. 483–484], *Адам, Авраам* [Куліш 1998а, с. 488], *Ной* [Куліш 1998а, с. 757], *Давид* [Куліш 1998а, с. 447], *Ірод* [Куліш 1998а, с. 443], *Соломон* [Куліш 1998а, с. 384], *Соломон* [Куліш 1998б, с. 32], *Марія Магдалина* [Куліш 1998б, с. 28], *Ілля*, [Куліш 1998б, с. 197], *Єлисей, Петро-ключар* [Куліш 1998б, с. 202]; *Пілат* [Куліш 1998а, с. 559], *Ной, Хам* [Куліш 1998а, с. 562] та ін.

Терціальні ЛХА фольклорного походження П. Куліш запозичив з антропонімікону історичних пісень, дум («Козак нетяга Фесько Ганжа Андібєр», «Маруся Богуславка», «Дума про Самійла Кішку») та народних переказів і легенд [Климчук 2003, с. 60]. Досить часто П. Куліш для найменування персонажа, переважно головного героя, підбирає офіційні варіанти з реальною антропонімією та характеристично забарвлені з фольклорного антропонімікону, тому деякі ЛХА мають подвійну джерельну базу. Наприклад: ЛХА *Байда князь Дмитрій Вишневецький* [Куліш 1998б, с. 265] – власна назва героя історичної думи «В Цареграді на риночку» й українського магната князя Дмитра Вишневецького.

Класифікація Кулішевих ЛХА за генетичними типами підтверджує багатство мовних ресурсів, якими послуговувався письменник. П. Куліш розбудовував антропонімію систему художніх творів передусім на основі інтерпретації особових назв загальнонародного антропонімікону та назв історичних осіб. П. Куліш збагатив українську літературно-художню антропонімію численними назвами іншомовного походження, чим удосконалив якість художніх перекладів та переспівів, заклав принципи практичної транскрипції, розробив методіку перекладу характеристичних античних прізвиськ. Хоч Кулішеві способи адаптації чужомовних антропонімів не завжди були вдалим (напр., українізацію власних імен у Біблії І. Франко справедливо назвав «язиковими дивацтвами П. Куліша» [Франко 1981, с. 156–170.]), однак засвідчили, по-перше, самобутність української мови (всупереч московському стереотипу «українська мова – це наріччя, а не мова»), по-друге, її здатність забезпечувати сферу художнього перекладу та міжнародних культурних взаємин.

Висновки. Таким чином, у літературно-художніх текстах П. Куліша первинні ЛХА становлять 14,4 % від загальної кількості онімів, вторинні – 63 %, терціальні – 22,6 %. Первинні та терціальні ЛХА найбільше представлені у драмі «Іродова морока», у поетичних збірках «Дзвін» і «Позичена кобза» та одиничний первинний ЛХА *Божий Чоловік* – у романі «Чорна Рада». Основну частину літературно-художнього антропонімікону П. Куліша складають секундарні ЛХА. Глибоке знання історичних документів, козацьких реєстрів, літописів, тонке відчуття багатогранності рідного слова і власний талант допомогли письменнику досягти значних успіхів на шляху збагачення нової української літературної мови та літературно-художньої антропонімії зокрема. Заслугою П. Куліша вважає-

мо активне використання різних джерел для формування онімної системи та поглиблення стилістичного значення власних назв у різних жанрах художньої літератури. У перспективі вбачаємо за необхідне

продовжити дослідження ономастичного простору художніх текстів П. Куліша, зокрема плануємо опрацювати методику застосування ЛХА як дидактичного матеріалу при вивченні української мови.

Література

1. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ–ХХ ст. Ужгород: Патент, 1995. 119 с.
2. Белей Л.О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 175 с.
3. Вегеш А.І. Традиції та новаторство української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби. Ужгород, 2012. 270 с.
4. Вегеш А.І. Українська літературно-художня ономастика: збірник статей. / рец.: С.М. Пахомова, Н.С. Колесник. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2023. 510 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/51492> (дата звернення: 26.01. 2026).
5. Должикова Т.І. Мовна особистість Пантелеймона Куліша: дис. канд. філол. наук; 10.02.01 – українська мова. Київ: 2003. 186 с.
6. Климчук О.В. Історичні джерела літературно-художнього антропонімікону П. Куліша. *Наукові записки. Серія: філологічні науки*. Кіровоград, 2001. Вип. 37. С. 172–174.
7. Климчук О.В. Літературно-художній антропонімікон П. Куліша: склад, джерела, функції: дис. канд. філол. наук; 10.02.01 – українська мова. Ужгород: 2003. 237 с.
8. Кумеда О. Ідіолект П.О. Куліша на тлі східнополіського діалекту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2011. 20 с.
9. Кумеда О. Стилістично марковані елементи в мові Пантелеймона Куліша. *Філологічні трактати*. 2022. 13 (2). с. 23–30. URL: <https://tractatus.sumdu.edu.ua/index.php/journal/article/view/1002> (дата звернення: 26.01. 2026)
10. Куліш П. Твори у двох томах. Т. І. Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади. Київ: Наукова думка, 1998. 752 с.
11. Куліш П. Твори у двох томах. Т. ІІ. Поеми. Драматичні твори. Київ: Наукова думка, 1998. 768 с.
12. Лавер О. Інтралінгвальні ресурси літературно-художнього антропонімікону П. Куліша. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. пр.* / відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород: УжНУ, 2006. Вип. 10. С. 78–81.
13. Лукаш Г.П. Актуальні питання української конотоніміки: [монографія]. Донецьк: ТОВ «Видавничо-поліграфічне підприємство «ПРОМІНЬ», 2011. 438 с.
14. Матвіяс І.Г. Діалектна основа мови у творах Пантелеймона Куліша. *Українська мова*. 2008. № 1. С. 95–99.
15. Нахлік Є.К. Пантелемон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: наукова монографія: у 2 т. / Є.К. Нахлік; НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. Вип. 11 / 12; Міжнародний фонд Пантелеймона Куліша. Київ: Український письменник, 2007. (Серія «Літературознавчі студії»). Т. 2 : Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. Вип. 12. 462 с.
16. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ: Либідь, 1995. 296 с.
17. Реєстр війська Запорозького 1649 року. Київ: Наукова думка, 1995. 592 с.
18. Слободянюк Н. Український національно-культурний компонент у мові художньої історичної прози Пантелеймона Куліша: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2001. 20 с.
19. Федорук О. Джерела антропонімів у романі П. Куліша «Чорна рада». *Слово і Час*. 2020. № 5 (713). С. 53–60. URL: https://www.academia.edu/44227070/Джерела_антропонімів_у_романі_Пантелеймона_Куліша_Чорна_рада_Sources_of_Antroponyms_in_P_Kulishs_Novel_Chorna_Rada (дата звернення: 13.01.2026).
20. Федорук О. Роман Куліша «Чорна рада»: Історія тексту / Український науковий інститут Гарвардського університету; Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України; Наукове товариство ім. Шевченка в Америці; Інститут джерелознавства НТШ-А; Інститут Критики. Київ: Критика, 2019. 590 с. URL: https://www.academia.edu/41455315/Роман_Куліша_Чорна_рада_Історія_тексту_Kulishs_Chorna_Rada_A_Textual_History (дата звернення: 13.01.2026).
21. Франко І. Передмова [до видання: Уільям Шекспір. Гамлет, принц датський Переклад П.О. Куліша... Львів, 1899]. Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 32. С. 156–170.
22. Шаркань В.В. Формування наукового стилю нової української літературної мови в середині ХІХ століття [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Чернівці, 2012. 20 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/26540>
23. Шевельов Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах. *Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2-х кн. Кн. ІІ. Літературознавство* / Упоряд. І. Дзюба. Київ: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 180–222.

References

1. Beley L.O. (1995) Funktsionalno-stylistychni mozhlyvosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponomimii XIX–XX st. [Functional and stylistic capabilities of Ukrainian literary anthroponymy of the 19th–20th centuries]. Uzhhorod: Patent. 119 s. [in Ukrainian].
2. Beley L.O. (2002) Nova ukrainska literaturno-khudozhnia antroponomimii: problemy teorii ta istorii [New Ukrainian literary anthroponymy: problems of theory and history]. Uzhhorod. 175 s. [in Ukrainian].
3. Vehesh A.I. (2012) Tradytsii ta novatorstvo ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponomimii posttotalitarnoi doby [Traditions and innovation of Ukrainian literary anthroponymy of the post-totalitarian era]. Uzhhorod. 270 s. [in Ukrainian].
4. Vehesh A.I. (2023) Ukrainska literaturno-khudozhnia onomastyka: zbirnyk statei [Ukrainian literary onomastics: a collection of articles]. Uzhhorod: RIK-U. 510 s. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/51492> [in Ukrainian].
5. Dolzhykova T.I. (2003) Movna osobystist Panteleimona Kulisha [Linguistic personality of Panteleimon Kulish]. (PhD Thesis). Kyiv. 186 s. [in Ukrainian].
6. Klymchuk O.V. (2001) Istorychni dzherela literaturno-khudozhnoho antroponomikonu P. Kulisha [Historical sources of P. Kulish's literary anthroponymicon]. *Naukovi zapysky. Seriya: filolohichni nauky* [Scientific Notes. Series: Philological Sciences]. Kirovohrad. Issue 37. S. 172–174. [in Ukrainian].
7. Klymchuk O.V. (2003) Literaturno-khudozhnii antroponomikon P. Kulisha: sklad, dzherela, funktsii [Literary anthroponymicon of P. Kulish: composition, sources, functions]. (PhD Thesis). Uzhhorod. 237 s. [in Ukrainian].
8. Kumeda O. (2011). Idioloekt P. O. Kulisha na tli skhidnopoliskoho dialektu [P. O. Kulish's idiolect against the background of the Eastern Polissia dialect]. (Extended abstract of PhD Thesis). Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
9. Kumeda O. (2022). Stylistychno markovani elementy v movi Panteleimona Kulisha [Stylistically marked elements in the language of Panteleimon Kulish]. *Filolohichni traktaty* [Philological Treatises], 13(2), S. 23–30. URL: <https://tractatus.sumdu.edu.ua/index.php/journal/article/view/1002> [in Ukrainian].
10. Kulish P. (1998) Tvory v dvokh tomakh. T.I. Prozovi tvory. Poetychni tvory. Perespivy ta pereklady [Works in two volumes. Vol. I. Prose works. Poetic works. Adaptations and translations]. Kyiv: Naukova Dumka. 752 s. [in Ukrainian].
11. Kulish P. (1998) Tvory v dvokh tomakh. T. II. Poemy. Dramatychni tvory [Works in two volumes. Vol. II. Long poems. Dramatic works]. Kyiv: Naukova Dumka. 768 s. [in Ukrainian].
12. Laver O. (2006) Intralinhvalni resursy literaturno-khudozhnoho antroponomikonu P. Kulisha [Intralingual resources of P. Kulish's literary anthroponymicon]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* [Modern Problems of Linguistics and Literary Studies]. Uzhhorod: UzhNU. Issue 10. S. 78–81 [in Ukrainian].
13. Lukash H.P. (2011) Aktualni pytannia ukrainskoi konotonimiky [Current issues of Ukrainian conotonymics]. (Monograph). Donetsk: Promin. 438 s. [in Ukrainian].
14. Matviias I.H. (2008) Dialektna osnova movy v tvorakh Panteleimona Kulisha [The dialectal basis of language in the works of Panteleimon Kulish]. *Ukrainska mova* [Ukrainian Language]. No. 1. S. 95–99 [in Ukrainian].
15. Nakhlik Ye.K. (2007) Panteleimon Kulish: Osobystist, pysmennyk, myslytel. T. 2: Svitohliad i tvorchist Panteleimona Kulisha [Panteleimon Kulish: Personality, writer, thinker. Vol. 2: Worldview and Creativity of Panteleimon Kulish]. Kyiv: Ukrainyskyi Pysmennyk. 462 s. [in Ukrainian].
16. Ohienko I. (1995) Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy [History of the Ukrainian Literary Language]. Kyiv: Lybid. 296 s. [in Ukrainian].
17. Reiestr viiska Zaporozkoho 1649 roku [Register of the Zaporozhian Host of 1649]. (1995). Kyiv: Naukova Dumka. 592 s. [in Ukrainian].
18. Slobodianiuk N. (2001) Ukrainyskyi natsionalno-kulturnyi komponent u movi khudozhnoi istorychnoi prozy Panteleimona Kulisha [Ukrainian national-cultural component in the language of Panteleimon Kulish's historical fiction]. (Extended abstract of PhD Thesis). Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
19. Fedoruk O. (2020) Dzherela antroponomiv u romani P. Kulisha “Chorna rada” [Sources of anthroponyms in P. Kulish's novel “The Black Council”]. *Slovo i Chas* [Word and Time]. No. 5 (713). S. 53–60. URL: <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2020.05.53-60> [in Ukrainian].
20. Fedoruk O. (2019) Roman Kulisha “Chorna rada”: Istoriia tekstu [Kulish's Novel “Chorna Rada”: History of the Text]. Ukrainian Research Institute, Harvard University; Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine; Shevchenko Scientific Society in the US; Shevchenko Scientific Society (US) Institute of Source Studies; Krytyka Institute. Kyiv: Krytyka. 590 s. [in Ukrainian].
21. Franko I. (1981) Peredmova do vydannia: Uiliam Shekspir. Hamlet, prynts datskyi. Pereklad P.O. Kulisha... Lviv, 1899 [Preface (to the edition: William Shakespeare. Hamlet, Prince of Denmark. Translated by P.O. Kulish... Lviv, 1899)]. *Zibrannia tvoriv: U 50 t.* [Collected works: In 50 vols.]. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 32. S. 156–170 [in Ukrainian].
22. Sharkan V.V. (2012) Formuvannia naukovoho styliu novoi ukrainskoi literaturnoi movy v seredyni XIX stolittia [Formation of the scientific style of the new Ukrainian literary language in the mid-19th century]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk [Extended abstract of PhD dissertation]. Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National

University. 20 s. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/26540> [in Ukrainian].

23. Shevelov Yu. (2008) Kulishevi lysty i Kulish u lystakh [Kulish's letters and Kulish in letters]. In: *Vybrani pratsi: U 2-kh kn. Kn. II. Literaturoznavstvo* [Selected works: In 2 books. Book II. Literary Studies]. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House. S. 180–222 [in Ukrainian].

ORIGINS OF LITERARY ANTHROPNOMS IN THE WORKS OF P. KULISH

Abstract. The article is devoted to the study of the source base of literary and artistic anthroponyms from the works of Panteleymon Kulish. The study of the names of the characters is important for studying the author's idiosyncrasy of the writer, because he was one of the first to form a new Ukrainian literary and artistic anthroponyms. The study of traditional and new sources of origin of literary onyms in the texts of P. Kulish is relevant.

The purpose of the article is to provide a comprehensive description of the sources of the formation of literary and artistic anthroponyms in the works of Panteleimon Kulish in the context of the formation of a new Ukrainian literary and artistic anthroponymy. Our task is to study the source base of the literary and artistic anthroponymicon of P. Kulish; to describe the genetic types (primary, secondary, tertiary) of literary and artistic anthroponyms; to clarify the quantitative parameters of the studied lexemes.

It is proven that P. Kulish consistently continues the tradition of forming Ukrainian literary and artistic anthroponymy on a vivid basis. Kulish's literary and artistic anthroponymy is a talented interpretation of the real anthroponymicon, the implementation of bold ways of forming the characteristic semantics of one's own name. It is also found out that the sources of creation of literary and artistic anthroponymy of P. Kulish's works were folklore material, chronicles, Cossack registers and ancient and world classics.

Attention is drawn to the writer's ability to bring names with elements of foreign language and Church Slavonic origin closer to the national linguistic base, to the folk sound. P. Kulish developed the anthroponymic system of literary works primarily on the basis of the interpretation of personal names of the national anthroponymicon and the names of historical figures.

The conducted research makes it possible to state that among the wide range of expressive means in the works of P. Kulish, an important place belongs to literary anthroponyms, which have various sources of origin.

Keywords: sources of creation of literary and artistic anthroponyms, literary and artistic anthroponym, primary (phantom), secondary and tertiary literary and artistic anthroponyms, P. Kulish.

© Лавер О., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.01.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.02.2026
Дата публікації: 29.03.2026

Оксана Лавер – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; oksana.laver@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7904-3083>

Oksana Laver – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oksana.laver@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7904-3083>